

І.В. Крупський¹

УКРАЇНСЬКА КНИГА: ПОГЛЯД КРИЗЬ ВІКИ

Одним із важливих чинників, що характеризує культурний рівень будь-якої нації, є друкарська й видавнича справа. Протягом віків вона вдосконалювалася і в Україні. Друки наших співвітчизників знали в багатьох країнах світу. Придбати фоліанти, до виготовлення яких були причетні українці, вважали за честь вельможі й королі, принци та великі землевласники. Звісно, це не подобалося “старшому братові”, який в усьому хотів бути першим. Під цю тезу першості переписувалася історія, підганялися факти. Чи не тому досі ми не мали узагальнюючого синтетичного дослідження, в якому б в історичній ретроспективі, послідовно, на багатому джерельному матеріалі не лише досліджувався український видавничо-друкарський процес від його зародження і до нинішнього дня, але й порівнювався зі світовим досвідом. Книга київського науковця – професора Інституту журналістики М. Тимошика² є першим у цій царині глибоким, кваліфіковано виконаним науковим дослідженням. І хоча вона призначена як підручник для студентів, які навчаються за спеціальностями “Журналістика” та “Видавнича справа і редагування”, однак стане в пригоді й історикам, філологам, зрештою, усім, хто не байдужий до рідної історії.

Своє дослідження М. Тимошик розпочинає із з'ясування витоків видавничої справи у світі. І хоча нині, мабуть, ніхто не зможе встановити де, в якій країні і хто був першопрохідцем у цій справі, та усе ж таки деякі свідчення про передумови друкарства сьогодні відомі ученим. Сповна використовуючи найновіші матеріали, М. Тимошик вважає, що витoki книг треба шукати саме в часах виникнення письма й алфавіту того чи іншого народу, тобто десь за дві тисячі років до нашої ери. Але оскільки розвиток письма проходив різні етапи і лише з часом набув ознак, наближених до нинішніх, то науковець побіжно розглядає еволюцію розвитку письма, акцентуючи увагу на найголовніших його формах.

Водночас М. Тимошик послідовно розглядає й форми книг та захоплює розповідає про те, на яких матеріалах вони виготовлялися до того часу, коли основним став папір, наводить вимоги, що ставилися до переписувачів книг. Чимало цікавого почерпне читач і з розповідей про розвиток книгозбірень. Саме такий екскурс в історію дозволив науковцеві перейти до історії появи української книги.

Розглядаючи історію виникнення української книги, М. Тимошик виявляє чітку національну позицію, виступає як безкомпромісний патріот, справжній син свого народу, намагаючись на конкретних фактах спростувати усталені твердження великодержавних російських, а відтак і радянських, ідеологів про прадавню українську книгу як витвір якоїсь “спільної колицьки братніх народів”. Він не боїться полемізувати з науковцями, які ще й досі не позбулися ідеологічних стереотипів. Зокрема, М. Тимошик обгрунтовано доводить, що навіть нині, в уже незалежній Україні, вітчизняні науковці послуговуються застарілими даними. Так, навіть у першому томі п'ятитомного академічного видання “Історія української культури”, який побачив світ кілька років тому, і далі для характеристики мови давньоукраїнської держави Київська Русь вживаються терміни “старослов'янська” або “давньоруська” мова, хоча давно настав час реабілітувати давньоукраїнську мову.

Зрозуміло, що це не голослівне твердження дослідника історії українського друкарства, і базується воно на багатьох документальних даних. А чим же аргументують прихильники теорію “спільної колицьки”? І тут уже М. Тимошик виступає не лише як об'єктивний дослідник, але й як публіцист. Бо ж хіба міг він пройти осторонь того, що “українські вчені” на підтвердження своїх аргументів переважно цитують... російських дослідників української культури замість вітчизняних. Показовим у цьому, на думку М. Тимошика, є те, що, наприклад, ім'я видатного українського ученого Івана Огієнка, який у галузі дослідження витоків культури й писемності свого народу написав і видав за своє життя чи не найбільше фундаментальних досліджень, у першому томі “Історії української культури” згадується лише один раз і то в негативному контексті. Ось таку маємо історію. І тому вже навіть у цьому контексті дослідження М.Тимошика стає особливо вартісним.

¹ Крупський І.В. – д-р іст. наук, проф. ф-ту ж-стики Львів. нац. ун-ту ім. Ів.Франка

² Тимошик Микола. Історія видавничої справи. – К.: Наша культура і наука, 2003. – 496 с.

Ламаючи усталені шаблони, М. Тимошик встановив, що рукописна справа, запроваджена нашими пращурами на праукраїнських землях, започаткована не з початку XI століття, з часу офіційного прийняття і поширення в Київській Русі християнства, як проголошувала офіційна радянська наука, а значно раніше. Причому він послуговується науково виваженими, переконливими аргументами. У полемічному стилі, що, можливо, навіть дещо “загострено” як для книги-підручника, М. Тимошик в окремий розділ виділяє і детально розглядає концепції витоків вітчизняного друкарства серед російських (радянських) і західних учених, концепцію Івана Огієнка й погляди сучасних українських дослідників книгознавства Ореста Мацюка та Якіма Запаса. Саме такий глибокий аналіз дозволив авторові книжки “Історія видавничої справи” зробити висновок, який намагаються не помічати як деякі російські, так і “українські” вчені: Іван Федорович, якого росіяни “перехрестили” на Івана Федорова, не приніс в Україну, зокрема до Львова, друкарство з Московії, а лише відновив його, адже у цьому галицькому місті ще за 112 років до І. Федоровича діяла друкарня українця Степана Дропана.

Прийняття християнства активізувало книгописання в українській державі. Причому не лише в її серці – славному граді Києві, але й на околицях. Про це йдеться у відповідних підрозділах книги – “Софійський собор у Києві”, “Києво-Печерська лавра”, “Чернігівська земля”, “Галичина і Волинь”, “Карпатська Русь”. Відтак автор ніби порівнює діяльність цих друкарських осередків з видавничою справою у світі, розповідає про “самородків” друкарської справи, людей світової слави. Отож, можемо говорити, що М. Тимошик намагається віддати кожному народу своє, окреслює, що без цих надбань поліграфія у світі не могла б “вибитися” на такі вершини.

Чи не вперше в історії української науки М. Тимошик дає короткі за обсягом, але ємкі за змістом характеристики тих вітчизняних друкарів, без яких поступ українського книговидання був би неможливим. Для зручнішого користування книгою такі дані поміщені у відповідних підрозділах – українські друкарі, вихідці з міщанського середовища; духовні особи і їх зв’язки з поліграфією; діячі освіти, письменники та друкарська справа тощо. Навіть побіжне звернення до цих персоналій свідчить, що про них знаємо надто мало або не знаємо нічого. Отже, комусь хотілося збіднити нашу історію, нашу культуру. Однак завдяки таким дослідникам, як М. Тимошик, ми знову повертаємося до коренів свого народу, усвідомлюємо, хто ми, чийх батьків діти...

А що вже казати про опікунів нашого народу – “старших братів”, які й забороняли друкування книг “на инородческом наречии”, не визнавали самої української мови, страчували непокірних, намагалися приписати собі заслуги інших. Про це яскраво видно з матеріалів, які М. Тимошик коментує в розділі “Видавнича справа в умовах цензурних обмежень і заборон (XVIII – початок XX століть)”. Навіть самі підрозділи книги викличуть зацікавлення в неупередженого читача: “Принципові відмінності розвитку раннього друкарства в Україні і Росії”, “Початок цензури українських друків”, “Посилення каральних функцій цензури”, “Специфіка застосування цензурного законодавства Росії до українського друку” тощо. Зрозуміло, у книзі відповідно потрактовані й Валуєвський циркуляр 1863 року та Емський указ 1876 року.

Оскільки друкарі світової слави від часів виникнення друкарського верстата і аж до сьогодні особливо важливою справою для себе вважали видання книг Святого Письма, то закономірно, що М. Тимошик окремий розділ присвячує виданню цих книг як у світі, так і в Україні.

Загалом, книговидавничий процес в Україні здійснювався тернистим шляхом. Лише в період національно-визвольних змагань 1917 – 1920 років хмари розступилися, видавці почали творити на благо рідного народу. Та й тут не усе йшло гладко. Про це йдеться в розділі “Видавничий рух доби визвольних змагань українського народу (1917–1920 рр.)”. Однак недовгим був цей період. Із встановленням радянської влади почалися ревізії випущеної літератури, нищення уже надрукованих і підготовлених до друку видань, закриття видавництв та експропріація друкарського обладнання. Розпочалося творення нової видавничої системи, що характеризувалася тотальним контролем друкованого слова, чіткою регламентацією редакторської праці типовими інструкціями, адміністративно-ідеологічним втручанням у редакторський процес. І дарма нині дехто апелює, що за радянської влади видавалося більше україномовної літератури на душу населення, ніж тепер, в уже незалежній Україні. Але що це була за література і яку функцію вона виконувала, про це чомусь воліють мовчати. Факти, наведені у книзі М. Тимошика, свідчать, що радянська книга намагалася вихолостити з України усе національне, прагнула

прищепити читачам якусь планетарну любов, де немає місця рідній нації і рідній мові, аби виховати незнаний світові новий гібрид – нове покоління радянських людей.

Однак, коли в радянській Україні на правдиве друковане слово було накладено табу, українська книга вільно розвивалася у світі. Саме про український книговидавничий процес у світовому контексті і йдеться в таких розділах, як “Українська видавнича справа у Західній Європі” (на прикладі Німеччини та Франції), “Українська видавнича справа в Америці (на прикладі Канади)”. Як на нас, то книгу М. Тимошика варто було скомпонувати саме з цих двох великих композиційних блоків – українське друкарство в Україні та українське книговидання за межами етнічної території своєї держави.

Звісно, для об’єктивнішого висвітлення історії друкарства кийвському дослідникові довелося опрацювати численні книгозбірні й архівні установи не лише в Україні, але й у Франції, Канаді, Німеччині. Така наукова добросовісність автора дослідження про історію видавничої справи заслуговує усілякої похвали.

Завершується книга М. Тимошика розділом “Видавнича справа незалежної України на етапі становлення (1990–2003 роки)”, де автор не лише розкриває організаційний аспект сучасної книговидавничої справи, але й з’ясовує нинішній стан українського книговидання в статистичному вимірі, розповідає про українське “видавниче” законодавство і порівнює його з європейським, торкається такої трепетної теми для українських видавців, як податок на друковане слово в Україні та в інших державах, зупиняється на потребі державної підтримки видавничої справи у світі та в нашій державі.

Для полегшення користування книгою М. Тимошик додає покажчик видавництв і друкарень, географічний та іменний вказівники. У кінці кожного розділу книги подано необхідну джерельну базу, скориставшись якою читач зможе доповнити свої знання з проблеми, що його зацікавила.

Отже, книга М. Тимошика є яскравим свідченням того, що Україна була і є державою багатою на інтелектуалів, а народ наш духовно освічений, який вміє і своє шанувати, і чуже гідно поважати.